УДК 378.016: 159.9 -051

М. В. РАБОТІЙ, О. І. АРТЕМОВА

ФОРМУВАННЯ ПОЗИТИВНОЇ Я-КОНЦЕПЦІЇ МАЙБУТНІХ ПРАКТИЧНИХ ПСИХОЛОГІВ

У статті здійснена спроба теоретичного узагальнення сучасних наукових доробок з актуальної проблеми формування позитивної Я-концепції у юнацькому віці. Проаналізовані особливості самооцінної сфери сучасного студентства як яскравого представника юнацького віку. Представлені результати емпіричного дослідження змістових аспектів Я-концепції студентської молоді як складових, що опосередковують формування особистісних та професійних якостей майбутніх фахівців у галузі психології. А також, здійснені процедури порівняння отриманих результатів діагностичного обстеження студентської молоді першого та четвертого курсу.

Ключові слова: Я-концепція, самооцінка, самосвідомість, рефлексія, юнацький вік, студенти-психологи.

В статье предпринята попытка теоретического обобщения современных научных разработок по актуальной проблеме формирования положительной Я-концепции в юношеском возрасте. Проанализированы особенности самооценочной сферы современного студенчества как яркого представителя юношеского возраста. Представлены результаты эмпирического исследования содержательных аспектов Я-концепции студенческой молодежи как составляющих, опосредующие формирование личностных и профессиональных качеств будущих специалистов в области психологии. А также, совершены процедуры сравнения полученных результатов диагностического обследования студенческой молодежи первого и четвертого курса.

Ключевые слова: Я-концепция, самооценка, самосознание, рефлексия, юношеский возраст, студенты-психологи.

Постановка проблеми. Інтерес з боку психології до проблематики вивчення „Я-концепції”, яка набула упродовж останнього часу сталого характеру, зумовлено низкою обставин, як власне теоретичного, так і практичного порядку. З одного боку, це пояснюється як внутрішньою логікою розвитку психології і відповідно до цього зміною ракурсу осмислення нею своїх засадних принципів і концептуального апарату, з іншого – суспільними запитами до системи освіти, що вимагає від психології дійової допомоги у забезпеченні процесу переорієнтації останньої на нову навчально-виховну модель підготовки наступної генерації до нового етапу в житті.

Формування особистості людини триває все життя, втім період навчання у вищій школі відіграє особливу роль у цьому процесі. Саме в цей час у студента закладаються основи тих якостей спеціаліста, з якими він ввійде в нову для нього атмосферу діяльності, де відбуватиметься його подальший розвиток як особистості. Тому питання особистісного становлення студентів в аспекті їхньої професійної діяльності має постійно знаходитися в центрі уваги вищої школи. Для цього система навчально-освітнього процесу повинна бути вибудована на ґрунті гармонізації розвитку студента і як особистості, і як фахівця.

Аналіз досліджень. Основну концептуальну парадигму проблеми Я-концепції сформували представники гуманістичної психології (Р.Бернс, Ч.Кулі, А.Маслоу, Р.Мей, Дж.Мід, Дж. Олпорт, К.Роджерс та ін.). Я-концепція як динамічна система уявлень особистості про себе, що існують в усвідомлюваній та неусвідомлюваній формах, в поєднанні з їх емоційно забарвленою оцінкою та поведінковою реакцією, була об'єктом вивчення і вітчизняних дослідників. Так, психологічний зміст поняття “Я-концепція” розкрито в роботах М.Й. Боришевського, Т.В. Говорун, І.С. Кона, Ю.М. Орлова, О.Т. Соколової, В.В. Століна, П.Р. Чамати, І.І. Чеснокової та ін. Структура Я-концепції особистості та психологічні характеристики її основних компонентів висвітлені в роботах О.Г. Асмолова, К.А. Абульханова-Славської, І.Д. Беха, М.Й. Боришевського, Л.В. Бороздіної, Л.В. Долинської, Р.М. Грановської, О.Є. Гуменюк, А.В. Захарової, Г.І. Ліпкіної, С.Д. Максименка, А.В. Петровського, Л.С. Рубінштейна, О.Т. Соколової, В.В. Століна, І.І. Чеснокової та ін.. У деяких дослідженнях з'ясовувались функції Я-концепції в різних видах діяльності та поведінці (М. Й. Боришевський, Т.В. Дмитрова, І.С. Кон, Г.К. Радчук, В.І. Юрченко та ін.). Віковій динаміці

формування Я-концепції присвячені роботи І.С. Кона, С.Б. Кузикової, І.А. Слободянюка, Л.М. Співак та ін.

На актуальність проблеми формування професійно важливих якостей особистості майбутнього психолога наголошують українські дослідники О.Ф. Бондаренко, С.В. Васьковська, Ж.П. Вірна, В.В. Власенко, П.П. Горностай, Л.В. Долинська, Ю.Г. Долінська, В.І. Карікаш, Н.Л. Коломінський, В.Г. Панок, Н.І. Пов'якель, Л.Г. Терлецька, Л.І. Уманець, Н.В. Чепелєва, Т.Н. Щербакова, Т.С. Яценко. Водночас вивчення наукової літератури з проблеми Я-концепції показало відсутність досліджень щодо факторів впливу на становлення Я-концепції особистості майбутнього практичного психолога в умовах вищої школи. Ні у вітчизняній, ні в зарубіжній літературі питання формування позитивної Я-концепції особистості майбутніх практичних психологів окремо не розглядались.

Як наукове поняття Я-концепція увійшла в ужиток спеціальної літератури порівняно недавно, можливо тому в літературі, як вітчизняній, і зарубіжній, немає єдиного трактування. Найближче за змістом щодо нього перебуває самосвідомість. Я-концепція – це динамічна система уявлень людини про себе, у яку входить як власне усвідомлення своїх фізичних, інтелектуальних й інших властивостей, і самооцінка, і навіть суб'єктивне сприйняття, які впливають на особистість. Р. Бернс, один з провідних англійців у сфері психології, який займався питаннями самосвідомості, так визначає це поняття: “ Я-концепція – це сукупність всіх уявлень людини про себе, сполучена зі своєю самооцінкою. Описову складову Я-концепції часто називають станом Я чи картиною Я. Складову, пов'язану зі ставленням себе або до окремих своїх якостей, називають самооцінкою чи прийняттям себе. Я-концепція, по суті, визначає не просто те, що являє собою індивід, але те, що він про себе думає, як дивиться на можливості розвитку в майбутньому».

Проблема формування Я-концепції у студентів завжди є актуальною через з'ясування особливостей особистісного становлення студентів вищих навчальних закладів із перспективною проекцією на професійну діяльність у майбутньому.

Формулювання цілей статті. Повідомлення присвячене аналізу теоретичних підходів до вивчення Я-концепції; дослідженню основних психологічних детермінант розвитку Я-концепції у студентів; обґрунтуванню системи роботи щодо формування позитивної Я-концепції майбутніх психологів.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сьогоднішній день у психологічній літературі висвітлено різні погляди на питання Я-концепції. Зокрема, Я-концепція – цілісне утворення, всі компоненти якого хоча і мають відносно самостійно-логічний розвиток, але тісно взаємопов'язані. Я-концепція має усвідомлювані і неусвідомлювані аспекти [1, с. 216]. Я-концепція відрізняється складною, рівневою будовою, яку по-різному розуміють різні автори. Наприклад, Р. Бернс уявляє Я-концепцію у вигляді ієрархічної структури, вершиною якої являється глобальна Я-концепція, що конкретизується в сукупності установок особистості щодо себе. Ці установки мають різноманітні модальності: реальне Я (уявлення про те, яким я є); дзеркальне Я (уявлення про те, яким мене бачать інші); ідеальне Я (уявлення, яким я маю бути). Кожна із цих модальностей включає ряд аспектів – фізичне Я, соціальне Я, розумове Я, емоційне Я [1, с. 128].

Поняття Я-концепції виникло у п'ятдесятих роках минулого століття в руслі гуманістичної психології, представники якої (А. Маслоу, К. Роджерс і ін.), на відміну від біхевіористів і фрейдистів, прагнули до розгляду цілісного людського Я і його особистісного самовизначення мікросоціуму. Значний вплив на встановлення цього поняття здійснили також такі вчені як Ч. Кулі, Дж. Мід та Е. Еріксон. Однак перші теоретичні розробки в області Я-концепції належать У. Дженсон, що розділив глобальне, особистісне Я (Self) на взаємодіюче Я-усвідомлююче (I) і Я-як об'єкт (Me).

Я-концепцію часто визначають як сукупність установок, спрямованих на себе, і тоді за аналогією з атетюдом виділяють у ній три структурних елемента:

- когнітивний – «образ Я» (характеризує зміст уявлень про себе, про свої здібності, зовнішність, соціальну значущість тощо);
- емоційно-оціночний, афективний, в якому відображається ставлення до себе в цілому чи до окремих сторін своєї особистості, діяльності і т. д. і проявляється в системі самооцінок (самоповага, самокритичність, самозакоханість та ін.);
- поведінковий – прагнення завоювати авторитет, підвищити свій статус чи намагатися бути непомітним, приховати свої недоліки.

Стрижнем сучасного навчання є формування позитивної Я-концепції особистості, яка сприяє всебічному розвитку особистості. В умовах навчання у вищому навчальному закладі, та освоєння професійних знань, умінь і навичок, у особистості формується образ «Я–професіонал». Цей образ формується у процесі подолання перешкод на шляху до професійного становлення: правильний вибір

професійного спрямування, подолання бар'єрів адаптації до навчання, корекція особистісних особливостей, які не співвідносяться з обраною професією, потреба у додатковому навчанні за певним напрямком, засвоєння знань, умінь, навичок, та подальший пошук роботи. Подолавши усі ці та багато інших перешкод, студенти, випускники, формують власний образ «Я-професіонала», який впливатиме на подальший вступ, адаптацію на роботі та подальше її виконання [4, с. 98].

Формування позитивної Я-концепції майбутнього фахівця, як вважає ряд психологів (Р.Бернс, І.Бех, В.Юрченко) – одне з пріоритетних завдань вищої школи, порівняно навіть із традиційним розвитком професійних здібностей, вдосконаленням спеціальної підготовки, поглибленням фахових знань тощо. Студенти з позитивною Я-концепцією вирізняються високою і, здебільшого, адекватною самооцінкою професійних здібностей, особистісних якостей і результатів своєї професійно-навчальної діяльності. Навпаки для студентів з негативною «Я-концепцією» характерний брак вираженого інтересу до професійного аспекту навчання, пасивність самопізнання, не вмотивованість навчально-професійного самоствердження й самореалізації [5, с. 141].

Процес формування позитивної Я-концепції особистості як розкриття нею свого природного потенціалу, своїх талантів і можливостей є результатом як внутрішньої роботи над собою, так і впливу сукупності соціальних, психологічних та педагогічних факторів. Він тісно пов'язаний із процесом самопізнання, підвищення рівня самоповаги і прийняттям себе, формуванням позитивних установок, оптимізацією міжособистісних взаємин у системі «студент-викладач» [26, с. 106].

Для діагностики рівня самооцінки студентів та притаманної їм Я-концепції у нашому дослідженні було використано методику «Хто Я?», тест-опитувальник самовідношення (В.В. Столін, С.Р. Пантелєєв) та методики вивчення загальної самооцінки.

Провівши методику вивчення загальної самооцінки було виявлено такі результати. Високий рівень самооцінки у студентів 4-го курсу був притаманний 30% обстежуваним; у студентів першого курсу – 15% (див.рис.1).

Рис.1. Розподіл студентів першого та четвертого курсів за рівнем самооцінки

Як відомо, людина, якій притаманний цей рівень, не обтяжена «комплексом неповноцінності», правильно реагує на зауваження і рідко піддає сумніву власні дії. Середній рівень самооцінки серед студентів 4-го курсу мають 70% респондентів та 65% першокурсників. Тому можна зазначити, що особистість четвертокурсників є сформованою, вони адекватно оцінюють ситуації, рідко страждають від «комплексу неповноцінності» й лише іноді намагаються підлаштуватися під думку інших. Низький рівень самооцінки властивий лише 5-ти опитуваним студентам 1-го курсу, що становить 20%. Вони болісно сприймають критичні зауваження на свою адресу, намагаються завжди зважати на думку інших і часто страждає від «комплексу неповноцінності».

Провівши методику Теннесійська шкала Я-концепції, та здійснивши інтерпретацію результатів можна зазначити, що у 90% студентів 4 курсу простежується оптимальна самооцінка, у 10% - неоптимальна низька; у студентів 1 курсу у 65% - оптимальна самооцінка, у 25% - неоптимальна висока, у 10% - неоптимальна низька (див.рис.2) .Отож, студенти випускники у порівнянні із першокурсниками мають більш адекватну самооцінку, тобто реально оцінюють себе, свою поведінку та свої вчинки. За шкалою самокритики у 20% студентів 4 курсу отримано низькі бали, що свідчить про захисну реакцію досліджуваних, у інших 80% респондентів – показники вище

середнього, що свідчить про відкритість та здатність до самокритики. Серед студентів першокурсників високі показники було одержано лише у 10% учасників опитування, у решти їх однокурсників показники вищі середнього. Таким чином, у студентів 1 курсу можна констатувати нормальну, здорову відкритість та здатність до самокритики. Із результатів проведеного дослідження (Шкала позитивних балів (Р), вдалося з'ясувати, що більше половини студентів 4 курсу та близько половини студентів 1 курсу подобаються собі, відчувають, що вони варті високої оцінки. Це впевнені у собі люди, які і діють відповідно. У решти студентів впевненість носить ситуативний характер. 10% студентів 4 курсу мають високу думку про себе, проте загалом не задоволені собою, інші 90% мають хорошу думку про себе та задоволені собою. Студенти 1-го курсу мають хороше уявлення про себе та повністю задоволені своєю поведінкою та собою загалом.

Рис 2. Представленість різних типів самооцінки у студентів першого та четвертого курсів (у %)

Щодо показників різних аспектів Я-концепції у студентів обох курсів найвищі бали отримані за показником сімейне «Я», трішки менші за показником фізичне «Я», проте за першим показником у 1-го курсу порівняно з 4-м отримано вищий бал (різниця становить 30%), а за другим показником нижчий (різниця дорівнює 10%). У студентів 1-го курсу найнижчий бал отримано за показниками морально-етичного та соціального «Я», а у студентів-випускників за показником особистісного та морально-етичного «Я».

Шкала гнучкості має такі результати: 30% студентів 4-го курсу є досить гнучкими у розсіюванні від однієї сфери опису себе до іншої, тобто концепція «Я» у цих особистостей змінюється від однієї сфери до іншої, що означає їх низьку інтеграцію. Ці індивіди мають тенденцію розділяти певні сфери «Я» та розглядати їх дуже відокремлено. 10% студентів мають малу гнучкість у розсіюванні від однієї сфери опису себе до іншої, тобто мають високу інтегрованість. Інші 60% мають середній рівень інтегрованості. Серед студентів першокурсників 25% студентів мають високу гнучкість й відповідно низьку інтегрованість, 15% - низьку гнучкість й високу інтегрованість, інші 60% - мають середній рівень гнучкості. Таким чином, впливає, що студенти випускники більш гнучкіші у розсіюванні від однієї сфери опису себе до іншої у порівнянні із першокурсниками, у яких переважає інтегрованість.

Отже, у студентів-психологів досить яскраво проявляються відмінності у структурі Я-концепції. Я-концепція одного студента відмінна від змісту Я-концепції іншого.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок Я-концепція особистості майбутнього практичного психолога студента-першокурсника у більшості половини студентів характеризується дизгармонійністю, що проявляється у неадекватній самооцінці, екстернальному локусі контролю, особистісній тривожності, почутті неповноцінності і фрустраціях. У процесі професійної підготовки в умовах навчання у вузі відбуваються незначні зміни в показниках Я-концепції особистості. Позитивна Я-концепція та тенденція до позитивної Я-концепції особистості до закінчення вищого навчального закладу виявляється лише у третини випускників, що з необхідністю ставить проблему пошуку шляхів активізації особистісного зростання майбутніх фахівців вже з першого року навчання.

Перспективи особистісного росту і, зокрема, гармонізації Я-концепції особистості майбутніх практичних психологів пов'язані з реалізацією в практиці принципів особистісно зорієнтованого навчання, гуманістичного підходу. Практична реалізація гуманістичних тенденцій повинна опиратись на активізацію суб'єктної поведінки студентів на основі розвитку рефлексивних процесів (самоаналізу, самопізнання, самооцінювання і на цій основі саморозвитку), які лежать в основі особистісного самовизначення.

Процес формування позитивної Я-концепції особистості майбутніх практичних психологів є ефективним, насамперед, за умови усвідомлення його шляхів і засобів як викладачами, так і самими студентами. Усвідомлення суті майбутньої психологічної діяльності та її особливостей в ході професійного навчання неминуче призводить до змін в уявленні про себе як потенційного суб'єкта цієї діяльності.

Список використаних джерел.

1. Немов Р. С. Психология : учеб. для студентов высш. пед. учеб. заведений : в 3 кн. / Р. С. Немов. – 4-е изд. – М. : Гуманит. издат. центр «ВЛАДОС», 2003. – Кн. 1 : Общие основы психологии. – 688 с.
2. Белинская Е. П. Социальная психология личности : учеб. пособ. для студентов высш. учеб. заведений, обуч. по спец. "Психология" / Е. П. Белинская, О. А. Тихомандрицкая. – М. : Аспект Пресс, 2001. – 300 с.
3. Гуменюк О. Є. Психологія Я-концепції : навч. посіб. / О. Є. Гуменюк. – Тернопіль : Економ. думка, 2004. – 309 с.
4. Годник С. М. О динамике позиции первокурсника в учебном процессе университета / С. М. Годник, В. А. Клименко // Актуальные проблемы педагогики и психологии высшей школы. – Воронеж : ВГУ, 1974. – С. 128–132.
5. Гриценко О. В. Дослідження шляху формування Я-концепції особистості / О. В. Гриценко, Л. Ю. Рошукіна // Збірник наукових праць Полтавського державного педагогічного університету імені В. Г. Короленка. – Полтава, 2005. – Вип. 6 (45). – С. 248–253. – (Педагогічні науки).
6. Кірієєва У. Теоретичні підходи до психологічного вивчення Я-концепції / У. Кірієєва // Психологія і суспільство. – 2010. – № 4. – С. 111–119.

References

1. Nemov R. S. Psikhologiya : ucheb. dlya studentov vyssh. ped. ucheb. zavedeniy : v 3 kn. / R. S. Nemov. – 4-ye izd. – M. : Gumanit. izdat. tsentr «VLADOS», 2003. – Kn. 1 : Obshchiye osnovy psikhologii. – 688 s.
2. Belynskaia E. P. Sotsyalnaia psikhologiya lychnosty : ucheb. posob. dlia stud. vyssh. ucheb. zavedeniy, obuch. po spets. "Psikhologiya" / E. P. Belynskaia, O. A. Tykhomandrytskaia. – M. : Aspekt Press, 2001. – 300 s.
3. Humeniuk O. Ye. Psikhologhiia Ya-kontseptsii : navch. posib. / O. Ye. Humeniuk. – Ternopil' : Ekonom. dumka, 2004. – 309 s.
4. Hodnyk S. M. O dynamyke pozytsyy pervokursnyka v uchebnom protsesse unyversyteta / S. M. Hodnyk, V. A. Klymenko // Aktualnye problemy pedohohyky y psikhologhyu vysshei shkoly. – Voronezh : VHU, 1974. – S. 128–132.
5. Hrytsenko O. V. Doslidzhennia shliakhu formuvannia Ya-kontseptsii osobystosti / O. V. Hrytsenko, L. Yu. Roshchukina // Zbirnyk naukovykh prats Poltavskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni V. H. Korolenka. – Poltava, 2005. – Vyp. 6 (45). – S. 248–253. – (Pedahohichni nauky).
6. Kirieieva U. Teoretychni pidkhody do psikhologichnoho vyvchennia Ya-kontseptsii / U. Kirieieva // Psikhologhiia i suspilstvo. – 2010. – № 4. – S. 111–119.

M.V.Rabotiy, O.I. Artemova THE FORMATION OF POSITIVE I-CONCEPT OF FUTURE PRACTICAL PSYCHOLOGISTS.

The article attempts to theoretical generalization of modern scientific achievements on the actual problem of the formation of a positive I-concept in adolescence. The features of self-value sphere of modern student as a bright representative of youth age are analyzed. The results of the empirical study of the content aspects of the I-concept of student youth as components that mediate the formation of personal and professional qualities of future specialists in the field of psychology are presented. Also, procedures for comparing the results of the diagnostic examination of students of the first and fourth year students were made. Formation of the personality of a person lasts all his life, however, the period of study in high school

plays a special role in this process. It is at this time that the student laid the foundations of those qualities of a specialist, with whom he will enter a new atmosphere for him, in which his further development as a person will take place. Therefore, the question of the personal formation of students in the aspect of their professional activities should be constantly at the center of attention of higher education. To do this, the system of teaching and learning process should be built on the basis of harmonization of student development both as a personality and as a specialist.

As a scientific concept, the I-concept became a specialty literature relatively recently, perhaps because in the literature, both domestic and foreign, there is no single interpretation; the closest content to it is the self-consciousness.

Key words: *I-concept, self-esteem, self-awareness, reflection, juvenile age.*